

Н. В. ЗЕЛІНСЬКА

ФУНКЦІОНАЛЬНА РОЛЬ ЛІТЕРАТУРНОЇ ФОРМИ НАУКОВОГО ТВОРУ В УМОВАХ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ

Науково-технічна революція, з якою пов'язана поява нових технологій і цілих галузей промисловості, виникнення нових напрямків у науці, підвищення технічної оснащеності виробництва, докорінно змінює не лише структуру та характер матеріальної бази нашого суспільства, але й значною мірою впливає на різні сторони його духовного життя, на суспільну свідомість.

Під впливом науково-технічного прогресу поглиблюються професійні інтереси і розширюються інформаційні потреби переважної більшості суспільства, а отже, підвищуються вимоги до інформаційного забезпечення різних сфер людської діяльності, виникають нові засоби інформації і переосмислюються функції відомих.

Нові проблеми інформаційного забезпечення радянського суспільства виникають у зв'язку із здійсненням комплексних соціально-економічних програм. Наприклад, квітневий (1985 р.) Пленум ЦК КПРС висунув як головний важіль інтенсифікації народного господарства кардинальне прискорення науково-технічного прогресу. Ключовим політичним і господарським завданням назване всемірне прискорення науково-технічного прогресу в Основних напрямках економічного і соціального розвитку СРСР на 1986—1990 роки і на період до 2000 року [1].

Суттєва роль у виконанні поставлених завдань належить спеціальній літературі — науковій, технічній, виробничій, науково-популярній, навчальній, інформаційній. Вона покликана швидко і з максимальною ефективністю доносити до читача актуальні за тематикою, глибокі за змістом і бездоганні за формою відомості, необхідні йому для виконання певних соціальних функцій у галузі науки, виробництва, навчання тощо.

Але якщо вимоги до тематики і змісту спеціального твору аксіоматичні й однозначні, закріплені багатовіковою науковою та літературною практикою (змістовність інформації, її точність, новизна тощо), то з формою справи складніші¹. А тому дослідження форми спеціального твору — проблема, що набуває особливої актуальності в епоху НТР.

Практично всі твори спеціальної літератури в лінгвістичному і стилістичному плані охоплює науковий стиль мовлення — стиль, який «об'єднує види літератури, неоднорідні за формою, при-

¹ Зазначимо також, що якість змісту забезпечує автор-спеціаліст, який добре знає проблему, до того ж змістовий бік твору персбуває під особливим контролем рецензентів, без висновку яких видавництво чи редакція журналу не прийме жодного рукопису, — літературне ж оформлення тексту при цьому стає майже виключно об'єктом редакторського контролю, об'єктом лише редакторської — і нічної більше — обробки.

значенням і змістом» [7, с. 22]. Однак «усе це жанрове розмаїття скріплене єдністю функції, що підпорядковує собі всю решту: закріпити, зберегти і передати різноманітну науково-технічну інформацію» [7, с. 23]. Саме *науковий текст* в тому широкому розумінні, в якому приймається цей термін більшістю радянських лінгвістів [2, 3, 5, 6, 7, 10], з притаманною йому літературною формою, викликає у наш час, з одного боку, великий інтерес дослідників, а з другого — здебільшого справедливий зауваження щодо якості.

І це не випадково. Бурхливі темпи кількісного нагромадження наукової інформації вимагають «прозорості» та доцільності форми її втілення, — що дало б змогу швидко сприйняти і засвоїти (або переробити) цю інформацію. Однак «форма публікацій у тому вигляді, в якому вона прийшла в сучасну науку з історичної даліни, не влаштовує багатьох і зазнає нищівної критики практично з боку кожного другого користувача» [9, с. 8]. Очевидно, значною мірою літературна форма наукового твору зазнає негативного впливу з боку так званого масового, колективного авторства: по-перше, до написання спеціальних праць залучається величезна кількість людей, що часто не мають ні літературних здібностей, ні відповідної лінгвістичної підготовки; по-друге, колективність багатьох наукових творів нівелює можливі позитивні прояви індивідуальних авторських стилів. При ньому нерідко випускають з уваги, що в наш час форма твору виконує не лише естетичні функції, а визначає дієвість публікації. «Бездоганне володіння ... формою, — відзначається в сучасному дослідженні з питань інформології, — відповідає інтересам як об'єкта, так і суб'єкта інформаційної взаємодії. Об'єкт, одержуючи інформацію в зручній і доступній знаковій формі, має змогу декодувати її в найкоротші терміни і згодом успішно використовувати... Для суб'єкта якість ... форми безпосередньо пов'язана зі сприйманням викладених ним ідей та їх прийняттям. Через статтю або книгу автор спілкується з тисячами людей, котрі судять про нього на підставі не лише того, що він пише, але і як він пише. Від останнього багато в чому залежить і просування будь-якої наукової ідеї. Отже, автор повинен бути кровно зацікавлений і у повноцінності змісту свого твору, і у найкращій формі його викладу» [4, с. 54] (виділення наше. — Н. З.).

Ризикуючи упасти в цитатництво, все-таки наведемо ще одне авторитетне судження з цього ж приводу: «Форма впорядковує, організує матеріал, діалектично з ним співвідноситься. Форма «мстить» за зневажливе до неї ставлення перш за все тим, що не дає змоги адресатові адекватно сприйняти зміст, правильно зрозуміти думку автора» [5, с. 134].

На підтвердження подібної ситуації наведемо приклад¹:

Как правило, температура горных пород наряду с общими климатическими факторами определяется поверхностными условиями, в первую очередь, растительным и снежным покровами.

¹ Усі приклади в статті взяті з реальних рукописів або видань, що вже вийшли.

Речення побудоване таким чином, що у читача складається враження: температура гірських порід — у числі загальних кліматичних факторів — залежить від поверхневих умов. Але якщо сама ця залежність буде сприйнята читачем як належне, то зрачування температури порід до загальних кліматичних факторів його, безумовно, здивує. Тим більше, з наступного речення він довідується, що вказані фактори не залежать (!) від поверхневих умов, а разом з ними впливають на температуру порід:

Пестрота этих факторов приводит к тому, что температуры пород на небольших площадях меняются в диапазоне до нескольких градусов.

Отже, виявляється, як поняття одного порядку виступають кліматичні фактори і поверхневі умови, а температура порід від них залежить, тобто є поняттям нижчого рівня. Помилку ж «спровокувала», на перший погляд, дрібниця, недолік форми — неправильний вибір слова «наряду» і місця його використання. Читачеві ж довелося б займатися непродуктивною працею — відновленням справжніх відносин між поняттями. Але оскільки першим читачем наведеного тексту виявився редактор, то усі інші споживачі інформації одержали — у вже випущеній книзі (актуальному дослідженні території, по якій проходить Байкало-Амурська магістраль) — виправлений варіант:

Как правило, температура горных пород зависит как от общих климатических факторов, так и от поверхностных условий, в первую очередь, от растительного и снежного покрова.

На жаль, іноді і наявність професійного редактора не звільняє читача спеціальної літератури від функцій «дешифратора» інформації. Найгірше, що нерідко це стосується, здавалося б, цілком зрозумілих речей, — так, як сталося у популярному виданні для масового читача (у ньому йдеться про поведінку людей на лоні природи):

Нельзя раскладывать костер под кроной и на корнях дерева, у смолистых пней, в хвойных молодняках, на участках с сухим камышом или сухой травой, на торфяниках. В первом случае может возникнуть верховой, во втором — беглый, в третьем — подземный пожар.

Тут читачеві не просто визначити, що саме належить до першого випадку, що — до другого і що — до третього (адже в наведеному переліку сім компонентів), — для цього йому слід повернутися до прочитаного і провести детальні зіставлення. Але і за цієї умови немає впевненості, що розподіл компонентів буде правильним, відповідатиме наміру автора.

Наведені приклади підтверджують апріорне положення, сформульоване М. М. Кожинюю: «З появою в науковому мовленні ... екстралінгвістичних факторів (йдеться про масовість науки і наукових публікацій, ріст «лаконічних жанрів» і зміну темпів написання і підготовки до публікації спеціальних творів. — Н. З.) зростає і роль редагування наукової літератури. Звідси актуаль-

ним стає питання розробки наукових основ цього редагування, що виходять не із смакових міркувань редактора ... але із специфіки наукового мовлення і тенденцій розвитку даного функціонального стилю» [8, с. 193].

У чому ж полягає ця специфіка і що це за тенденції?

Спостереження свідчать, що сучасний науковий стиль перебуває під впливом двох протилежних тенденцій. З одного боку, проявляється тенденція до стандартизації, уніфікації викладу, що, безумовно, заслуговує на схвалення, оскільки необхідне безперешкодне введення тексту в інформаційні канали, створення вторинних документів (анотації, реферату, огляду) і т. ін. З другого ж боку, помітно посилилася тенденція до «гуманізації» тексту, яка передбачає все більш широке використання емоційно-експресивних елементів, індивідуальних стильових рис — при загальному спрощенні форми викладу. Ця тенденція особливо виразно проявляється, коли розглядати її в освітленні актуальних документів. Зокрема, в Політичній доповіді ЦК КПРС XXVII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу вказано на необхідність створення форм взаємодії науки і виробництва, наближення науки до практики [1]. Одна зі сторін такої взаємодії — оперативне донесення останніх досягнень науки до виробництва. Оперативність же прямо пов'язана з доступністю наукового твору для виробничників, що, власне, і досягається з посиленням тенденції до «гуманізації» викладу. Ось як, наприклад, проявляються сучасні риси викладу у звіті, написаному науковцями, але призначеному для виробничників (при пошуках нафти і газу):

Ети фактори благоприятны для накопления углеводородов, но формируют, так сказать, «квартиры» для вторичных скоплений нефти и газа, в то время как очаги их образования обычно значительно удалены.

Наступний же уривок — при всьому бажанні — читачі (вчителі-філологи) не зможуть використати:

Взаємодія різноманітних засобів створює ієрархію вираження визначеного мовного змісту, тобто систему засобів різних рівнів, об'єднаних спільністю функціонально-семантичного значення, —

саме через відсутність і авторського ставлення до сказаного, і авторського бажання бути зрозумілим. Тексти, подібні наведеному, є результатом дії ще однієї тенденції, яку ми не виділяли через її непродуктивність і майже загальний осуд. Це так званий вербально-термінологічний снобізм — «свідоме, навмисне ускладнювання стилю мови науки» [4, с. 57].

Існування, хоч і не схвалюване більшістю науковців, описаної негативної тенденції, а також посилення обох тенденцій позитивного характеру, становить проблему, вже частково окреслену вище. Це удосконалення літературної форми наукових текстів шляхом редагування.

Намічаються такі узагальнені шляхи вирішення проблеми:

а) посилення визнаних рис функціонального наукового стилю (об'єктивності, логічності, точності, ясності, лаконізму);

б) сприяння виявленню авторської індивідуальності, звичайно, в межах даного стилю (емоційно-експресивних елементів авторського ставлення до теми та предмета викладу, полеміки, показу психологічних сторін створення «нового знання» тощо);

в) усунення штучних бар'єрів у майбутньому читацькому сприйнятті наукового тексту (ненормалізованих термінів, навмисне ускладнених конструкцій, надлишкової і тривіальної інформації).

Серйозність вимог, що ставляться до літературної форми наукових творів в умовах науково-технічного прогресу, змушує по-новому глянути на саме поняття «літературна форма» в аспекті її редагування, по-новому оцінити її роль у передачі інформації — як функціонально важливої сторони повідомлення, від якої у вирішальній мірі залежить швидкість і якість перебігу інформаційних процесів.

1. *Матеріали XXVII з'їзду КПРС*. К., 1986. 2. *Будагов Р. А.* Литературные языки и языковые стили. М., 1967. 3. *Коваль А. П.* Науковий стиль сучасної української літературної мови: Структура наукового тексту. К., 1970. 4. *Коган В. З.* Маршрут в страну информологню. М., 1985. 5. *Кожин А. Н., Крылова О. А., Одинцов В. В.* Функциональные типы русской речи. М., 1982. 6. *Кожина М. Н.* Стилистика русского языка. М., 1977. 7. *Митрофанова О. Д.* Язык научно-технической литературы. М., 1973. 8. *Научно-техническая революция и функционирование языков мира*. М., 1977. 9. *Прокофьева Н., Фотиев В.* Объем — в знаменатель // *В мире книг*. 1978. № 3. С. 7—8. 10. *Сенкевич М. П.* Стилистика научной речи и литературное редактирование научных произведений. 2-е изд., испр. и доп. М., 1984.

Preconditions for changing of a literary form of scientific text into a functional category, the role of the form in the operative and free pass of special information are analysed. The main trends of scientific diction as influenced by scientific and technical progress are specified. The role of an editor in better publishing is shown. All theory is exemplified by genuine manuscripts and publications.

Стаття надійшла до редколегії 04.06.86